

T.C. BAŐBAKANLIK
AİLE ARAŐTIRMA KURUMU

SOSYO-KÜLTÜREL
DEĐİŐME SÜRECİNDE
TÜRK AİLESİ

ANKARA
Aralık 1992

TÜRK MİTOLOJİSİ VE EFSANELERİNDE AİLE

Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

1. Türk Mitolojisinde Aile İle İlgili Unsurlar

Mitoloji yaratılışın, başlangıcın bilimidir. Kâinatın nasıl ve ne şekilde oluştuğunu, insanların hayvanların ve bitkilerin ilk defa niçin, nasıl ve ne şekilde meydana geldiklerini açıklar, insanların bu konudaki inanışlarını içine alır. Mitolojiler yazının ortaya çıkmadığı çok eski dönemlerin ürünleri olduklarından ancak sözlü geleneğe devam etmişlerdir. Sözlü geleneğe dayanılarak yazılmış olan parçalar günümüze kadar ulaşmışlardır. Bu parçalara dayanarak mitolojik dönemlerdeki Türk aile yapısı hakkında fikir vermeğe çalışacağız. Ayrıca günümüzde yaşayan ve mitoloji ile ilgili olan bazı kavramlardan hareket ederek geriye dönüp "aile" hakkında Türk toplumunun neler düşündüğünü belirleyeceğiz.

Aile ile ilgili olarak "Aile Ocağı" sözünden hareket etmek istiyoruz. "Aile Ocağı" kavramı ailenin sıcaklığını belirtmektedir. Ocak ve ocakta yanan ateş eski Türkler arasında kutsal sayılırdı. Altay Türklerinin inanışlarına göre insanlara ateşi Tanrı Kara Han'ın oğlu Tanrı Ülgen hediye etmiştir. Ülgen; gökten biri kara, biri ak iki taş gönderir. Kuru otları avucunun içinde ezerek bir taşın üzerine koyar, öbürü ile vurur. Çıkan kıvılcımlardan otlar ateş alır. İnsanlar da bunu görerek ateş yakmayı öğrenirler.

Altaylılar arasında ateşin nasıl bulunduğuna dair bir rivayet de şöyledir: Altaylıların tanrılarından üçüncü kat gökte oturan Kuday: "İnsanlar çıplaktır, soğukta yaşayamazlar onun için ateş olmalı" dedi. Fakat Ülgen'in üç kızı merak ettiler, ne yaptılarsa ateşi bulamadılar. Bu sırada uzun sakallı, kısa boylu Kuday onların yanına gelirken kendi sakalına basarak yuvarlandı. Ülgen'in kızları bunu görünce gülüp alay ettiler. Kızların gülüşüne Kuday'ın canı sıkıldı, geri döndü. Kuday onlara ateşin nasıl bulunacağını söyleyecekti. Üç kız bunu anladıkları için söyleyeceklerini dinlemek maksadı ile koşular. Kuday'ın yolunu beklediler. Kuday gelince onlara şöyle dedi: "Ülgen'in üç kızı taşın keskinliğini bilemedikleri halde benimle alay ediyorlar, bana gülüyorlar. Budalalar (...)" Üç kız bu söz üzerine düşündüler. Birbirlerine "Nasıl olur bu? Kuday böyle dediğine göre taşta ateş vardır" Nihayet taşın keskinliğinden faydalanarak bunların birbirine kuvvetle çarpmasından çıkan kıvılcımlarla ateşi bulmuş oldular, insanların arasına yaydılar (1).

Ailenin sembolü olan ateş kâinatta bulunan dört asli unsurdan birisidir. Bu dört unsur; su, hava, ateş ve topraktır. Mitolojilerde bu dört unsur Tanrılar tarafından insanlar için yaratılmışlardır. Daha sonra bu dört unsurdan kâinattaki bütün varlıklar meydana gelmiştir. Ateşin bulunması her mitolojide farklı şekilde anlatılır (2).

Türk Mitolojisinde ateş tanrı tarafından insanlara armağan edilmiştir. Tanrı ateşin nasıl yakılacağını insanlara öğrettiği için ateş kutsal sayılmıştır. Ateşin nasıl ilk defa ortaya çıktığı gösterilirken insanlarla tanrılar arasında bir kavga yoktur. Tanrı Kuday ateşin insanlar tarafından kullanılmasını istemiştir. İkinci parçada ise Ülgen'in şakacı kızları Kuday'dan ateşin nasıl yakılacağını öğrenir ve insanlara öğretirler. Tanrı'nın insanlara hediyesi olan ateş ailenin ve aile ocağının sembolü olur.

Bu mistik inancın devamı olarak Yakut Türklerinde ateşe tapılmaktadır. Ateş kutsal sayılır ve evin hanımı en azından günde bir defa ateşe bir şeyler atar. Pişen yemekten bir parça, bir iplik, bir saç kılı, deri parçası v.s. Ateş perisinin çok geveze olduğuna ve her zaman bir şeyler mırıldandığına inanılır. Bu mırıldıların mânasını ancak bir çocuk ve bir şaman anlayabilir. Ayakkabıların çamurunu ateşle temizlemek, ateşe bir demir silah sokmak ve ateşin içine tükürmek yasaktır. Ateşin çeşitli şekilleri vardır (3).

Sibirya Türklerinde evin hanımı her sabah mutfak ateşini bir ardıç dalıyla tutuşturduktan sonra bütün odaları bu dal vasıtasıyla takdis eder. Kazaklarla Kırgızlar çadırın ocağına kurban verirken "Od Ata" ve "Od Ana" diye hitabederler. Evin büyük çocuğu evlenince evden ayrılır ve bir ocak kurar, asıl ocak ise küçük kardeşe kalırdı. Ona da "Od Bekçisi" adı verilir (4). Evdeki ateş kutsal Tanrı'yı hatırlatmakta, ateşte Tanrı'nın kut'u bulunmaktadır. Bu inancın izini bir atasözümüzde bulmak mümkündür: "Odsuz ev kutsuz ev". Ateşin olmadığı evde "kut" da yoktur. Ateşi yanmayan ev sönmüştür. Çünkü Tanrı o evi terketmiştir. Türklerde ateş, evi ve aileyi, ailenin kudsîyetini temsil eder. Bu inanç geçmişte mistik bir şekilde inançlarda devam etmiş, bugün de atasözleri ve deyimlerde devam etmektedir.

Karı ile koca da evde Od Ana ile Od Ata'nın temsilcileri olmuşlardır. Ailenin temelini teşkil eden karı ve koca ateşi onlara armağan eden olağanüstü gücün temsilcisidirler. Onun desteğine ve yardımına mazhar olmuşlardır. Hükümdar da yalnız başına değildir. O da eşi ile birlikte anılırdı. Onların arkasındaki olağanüstü koruyucular biraz daha farklıydı. Hakan "Ay Ata"yı temsil eder. Ay Ata altıncı kat gökte otururdu (5). Hatun'un temsil ettiği Gün Ana, Hakan'ın temsil ettiği Ay Ata'dan bir kat daha yüksekte bulunmaktadır. Ailede kadının yeri bakımından bu düşünce tarzı çok önemlidir. Devlet yönetiminde Hatun her zaman Hakan'ın yanındadır. Emirnâmelerde; "Hakan'la Hatun

2. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi İst. 1972, s. 326-329

3. Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi 2*, Türk Kültür Yayını, Toker Matbaası, İst. 1974 s. 302-303

4. Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, s. 122

5. Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi 2*, s. 321

emrediyor ki” diye başlanırdı (6). Aile birliğinin temelini kocası ile birlikte oluşturan kadın evine ve kocasına sadakatla bağlıydı. Sadakatin temelini yine mitolojide buluyoruz. Yakut Türklerinde kadınların koruyucusu doğum ilâhesi Ayzıt'dı. “Bu Tanrıça doğuda güneşin doğduğu gök kısmında oturur. Bu insanları Ayzıt'ıdır. Atalarının Ayzıt'ı güneşin doğduğu noktada oturur”.

“Ayzıt yere indiği zaman ev sahibi ve ev sahibesinin yatağı üzerine yerleşir. Genç kızlar evlendikleri zaman doğurgar olmak için, Ayzıt'ın küçük bir resmini yataklarının önündeki bir tahta levha üzerine koyarlar. Yakutlar bir evlada özellikle erkek evlada sahip olabilmek için Ayzıt'a yalvarırlar” (7).

“Ayzıt yaz ayıninde ismetsizleri sarayına kabul etmediği gibi ismetsiz kadınlar ne kadar yalvarsalar, ne kadar çok kurban kesseler onların yanına asla gelmez. Herkesten tam bir ismet ister” (8).

İnsanların ruhları gökteki yıldızlı dünyadan gelmiştir. Üçüncü kat gökte “Süt Gölü” bulunmaktadır. Bu göle “Ak Göl” ismi de verilmektedir. Bir çocuk doğacağı zaman Ayzıt, tarla çiçek ve yemiş perilerini alarak lohusanın yanına koşar. Bu periler üç gün üç gece lohusanın başında kalarak ona hizmet ederler. Ayzıt, Süt Gölü'nden getirdiği damlayı çocuğun ağzına damlatır. Bu damla çocuğun ruhu olur. Çocuk doğduktan ve süt damlası ile kutlandıktan sonra Ayzıt da perilerini alır gider (9).

Mitolojiye göre, yeryüzündeki ruhlar geldikleri, önceden içinde buldukları âlemin özlemi içindedirler. Yeryüzündeki kadınların örneği bu kutsal âlemde bulunan Ayzıt'dır. Onun kadar namuslu ve ahlâklı olabilirlerse belki bu “rüya âlemi”ne geri dönebilirler. Ruhlarının geldiği bu âlemde herşey ilk ve en mükemmel şekildedir. Bunun için yeryüzündeki insanlar da ilk yaratıldıkları gibi mükemmel olmaya çalışmalıdırlar. Buradaki mitolojik düşüncenin altında yatan temel fikir budur. Ayzıt onların sadık ve iffetli olmalarını istediği için kadınlar da hayatları boyunca iffetli olmaktan ayrılmamak zorundadırlar. Aksi halde Ayzıt onları kabul etmeyecek, kurbanları ona ulaşamayacaktır. Mitolojinin telkin ettiği düşünce ile kadınlar ailenin kudsiyetini koruyacak olan namus anlayışına sıkı sıkıya sarılacaklardır. Ailenin kudsiyeti ve sağlam ahlâkî temellere dayanması Türk mitolojisine göre Tanrı'nın emridir. İnsanlar da kendilerini bu emirlere uymak zorunda hissederler. Aksi halde “rüya âlemi”ne asla döneceklerdir.

Radloff'un Altaylılar arasından derlemiş olduğu yaratılışa ait parçalar arasında insan ve ailenin oluşumuna ait parçalar dikkatimizi çekiyor: Evren Tanrı tarafından yaratılmıştır. Tanrı dalsız ve budaksız bir ağacın bittiğini görür ve “Dalları olmayan ağaca bakmak hoş değil buna dokuz tane dal bitsin” der. Ağaçta dokuz dal biter. Tanrı yine şöyle der: “dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun”. Böylece Tanrı'nın Ulus'u meydana gelir. Tanrı onlara bir ağacın meyveleri ile beslenmelerini emreder. Güneşin doğduğu yöndeki beş dalın meyvelerinden yiyecekler, diğer dört dalın meyvele-

6. *a.g.e.*, s. 321

7. *a.g.e.*, s. 322

8. *a.g.e.*, s. 324

9. Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, s. 56

ri de yasaklandığı için yemiyeceklerdir. Tanrı Şeytan'ın bu ağaca yaklaşmaması için de yılan'ı ve köpeği bekçi olarak tayin eder, kendi uzaklaşır. Şeytan Tanrı'nın ulusunu kıskanır. Yılan uyurken sessizce içine girer, onun yasak meyveden koparıp yemesini sağlar. Yılan meyveyi Ece adlı bir kıza verir. Ece meyveyi ikiye böler ve bir parçasını da sevgilisi Törüngey'e yedirir. Bunun üzerine tüylerle kaplı olan vücutları çıplak kalır. Tanrı gelip Ece ile Törüngey'in emirlerine karşı geldiklerini öğrenince onları cezalandırır. Ece'ye, "Yasak meyveyi yiyip şeytana uyduğu için bundan böyle gebe olup doğum sancıları çekeceğini ve çocuk doğuracağını" söyler. Törüngey'e de dokuz oğlu, dokuz kızı olacağını, kendisinin artık kişi yaratmayacağını söyler (10).

Altaylılara göre ilk aile Ece ve Törüngey'den meydana gelmiştir. Tanrı'nın emirlerine karşı geldikleri için Ece doğum sancıları çekmek ve doğurmakla cezalandırılmıştır. Ondan önce insanları Tanrı yaratmaktaydı. Mitolojiye göre Tanrı herşeyi mükemmel ve güzel yaratmıştır. O'nun yarattığı herşey iyidir, insanlara acı ve sıkıntı vermez. Doğumun menşei açıklanırken duyulan acı ve sıkıntı da insanların günahlarının bedeli olarak açıklanmaktadır.

Milletlerin hayatında mistik dönem kapandıktan sonra "destan dönemi" başlar ve destanlar teşekkül eder. İslâmiyet öncesi Türk destanları içinde büyük bir destanın parçası olduğunu tahmin ettiğimiz *Oğuz Kağan Destanı* bulunmaktadır (11). Bu destanda cihan hakimiyeti kurma yolundaki Oğuz Kağan'ın iki eşi bulunur. Bunlardan birincisi gökyüzünü temsil eder. Annesi ve babası belli değildir. Olağanüstü bir şekilde yeryüzüne indirilmiştir.

"Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan Bir yerde Tanrı'ya yalvarmaktaydı. Karanlık bastı. Gökten bir ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki o ışığın içinde bir kız var yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Başında ateşli parlak bir beni vardı. Demir kazık (kutup yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki gülse Gök Tanrı gülüyor, ağlasa Gök Tanrı ağlıyor (sanılırdı) Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti, sevdi aldı. Onunla yattı ve dileğini aldı. Kız gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra gözleri parladı ve üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Kün adını koydular, ikincisine Ay adını koydular, üçüncüsüne Yultuz adını koydular" (12).

Gökyüzünden gelen kızın üç oğlunun adı da "gök"le ilgilidir: Gün, Ay, Yıldız. Oğuz Kağan'ın ikinci eşi de "Su" kaynaklıdır: "Yine bir gün Oğuz Kağan önünde bir göl, ortasında bir ağaç gördü. Bu ağacın koğuşunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Gözü gökten daha gök idi. Saçı ırmak gibi dalgalı idi. Dişi inci gibi idi. Öyle güzeldi ki, eğer yeryüzünün halkı onu görse "Eyvah ölüyoruz" der ve süt kırmız olurdu. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti, yüreğine ateş düştü, onu sevdi ve aldı. Onun yattı ve dileğini aldı. Kız gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra gözleri parladı ve üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Kök adını koydular, ikincisine Tağ adını koydular, üçüncüsüne Tengiz adını koydular" (13).

10. *a.g.e.*, s. 11-12

11. W. Bang ve G.R. Rahmeti, Burhaneddin Basımevi, İst. 1936

12. *a.g.e.*, s. 15

13. *a.g.e.*, s. 15

Daha sonra Oğuz Kağan beylerini etrafına toplar ve Kağan olduğunu ilan eder. Artık bir aile sahibi olmuştur, oğullarına güvenmektedir. Ona bu aileyi kurmasını nasib eden Gök Tanrı'dır. Yeryüzünü ve gökyüzünü temsil eden iki genç kızla evlenmiş, çocuklarının isimlerini annelerinin menşeiini hatırlatacak şekilde koymuştur. Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz. Oğuz Kağan'ın iki eşi de Şamanizm'de kutsal sayılan beş unsuru: Hava, ateş, su, ağaç ve toprağı hatırlatmaktadır. Bu iki genç kız yeryüzüne gelerek Oğuz'un kutsal bir yuva kurmasını ve neslini devam ettirmesini sağlamışlardır.

Göktürklere ait destanlar hakkındaki bilgileri Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Bu bilgiler mistik parçalar halindedir. Bu parçalardan birisinde Göktürklerin menşei anlatılmakta, ilk ailenin nasıl ortaya çıktığı görülmektedir (14):

Hiyong-Nu'larla aynı cinsten olan "Tu-kiie"ler Hiyong Nu memleketinin kuzeyindeki "So" krallığından çıkmışlardır. Reisleri "Kha-pan-pou"nun on altı kardeşi vardı ki bunlardan birisinin anası bir kurttu. Kurttan doğmuş olan "Y-uhe-nii chouai-tou" rüzgârlara ve yağmurlara hükmediyordu. Düşmanları, kardeşlerini mahvettikleri zaman, bu tabiatıyla o felaketten kurtuldu. Bunun iki eşi vardı, biri yaz tanrısının, diğeri kış tanrısının kızı idi. Bunlardan iki oğlu olmuştu. Kendi kavmi bu çocukların en büyüğü olan "No-tou-lou-che"yi hükümdar yaptılar; o, o zaman "Tu-kiie" adını aldı. Bunun on zevcesi olduğu için çocuklarının her biri annelerinin adını almışlardı. "Kurt-A-sse-na" bu isimlerden biriydi. Bu ismi ilk taşıyan hükümdar "A-hien-che" idi.

Annesi kurt olan "Y-uhe-nii-chouai-tou" da Oğuz Kağan gibi iki eşlidir. Onun eşleri de Oğuz Kağan'ın eşleri gibi kutsaldır. Eşlerinden biri Yaz Tanrı'nın diğeri de Kış Tanrı'nın kızlarıdır. Bu menşe mitinde anneler kurt da dahil olmak üzere hep kutsaldırlar. Tanrı tarafından Göktürk Devleti'nin kurulmasına yardım etmek için gönderilmişlerdir. İlk Göktürk hükümdarı da annesinin ismini taşıy ve Asena adını alır.

Çin kaynaklarından alınmış olan Uygur'ların menşe miti de Uygur hükümdar ailesinin nasıl ortaya çıktığını anlatmaktadır.

İdikhu: İdikut Uygur Lehçesinde hükümdar demektir. Kauçang hükümdarlarının hepsine bu ünvan verilir. Eskiden bu hükümdarların yurdu Uyguristan'da idi. Orada "Holin" adlı bir dağ vardı ki ondan "Tuğla" ve "Selenga" adlı iki nehir çıkardı. Bir gece oradaki bir ağacın üstüne gökten mucizevi bir ışık indi. İki nehir arasında yaşayan halk bunu dikkatle takibettiler. Ağacın gövdesinde -gebe bir kadına benzeyen- bir şişkinlik belirdi. O ışık dokuz ay on gün o şişkinliğin üzerinde durdu. Bu müddetin bitişinde o şişkinlik yarıldı. İçinden beş çocuk çıktı. O memleket ahalisi onları alıp büyüttüler. Bunların en küçüğünün adı Buğu Han idi. Çalışma yaşına girer girmez herkesi hükmü altına alarak hükümdar oldu (15).

Buğu Han da Oğuz Kağan ve Göktürk hükümdarları gibi olağanüstü bir şekilde doğmuştur. Buğu Han diğerlerinden farklı olarak hem annesiz hem de babasız olarak bir ağacın gövdesinden doğmuştur. Olağanüstü güçler tarafından Uygur'lara hükümdar olarak gönderilmiştir.

14. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötügen, 1980, s. 59-60

15. a.g.e., s. 59-60

Her üç parçada da hükümdar ailesinde asalet arandığını görüyoruz. Hükümdarlar ve eşleri olağanüstü varlıklardır. Aynı zamanda Tanrı'nın himayesi altında bulunur, ona veya baba tarafından tanrısallık taşır. Göktürklere ait mitde hükümdarın anne tarafından gelen ismi aldığını görüyoruz. Her üç parçada da çok eşliliğin mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu eşler olağanüstü güçler tarafından hükümdarlara gönderilmişlerdir. Mitolojilerde ilk aile hükümdar ailesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aile anne, baba ve çocuklardan ibaret olan çekirdek ailedir.

2. Türk Efsanelerinde Aile İle İlgili Unsurlar

Efsaneler tarihi dönemlerin mahsulleridir. Her an yeni bir efsane teşekkül edebilir. İnanca bağlı her türlü olayın etrafında efsane oluşur. Mitolojilerde eski Türk inançlarını bulabildiğimiz halde Efsanelerde hem eski inanışların izlerini hem de Türklerin Anadolu'ya yerleştikten sonra burada buldukları çeşitli inançların ve İslâmiyetin izlerini bulmak mümkündür. Aile kavramı ile ilgili olarak tesbit ettiğimiz kavramlar ilk defa mitolojilerde yer almış, daha sonra efsanelerin derinliklerinde zenginleşerek devam etmiştir.

Anadolu'nun değişik bölgelerinden seçtiğimiz efsanelerde aile kavramını araştırırken ilk efsane Diyarbakır bölgesinden seçildi: Efsanenin geçtiği yer Diyarbakır'ın Çermik ilçesine bağlı *Gelincik Dağı* ile ilgilidir. Köy ağasının güzel kızı ile köyün yakışıklı çobanı birbirlerine aşık olurlar. Ağa gençleri birbirleri ile evlendirmeye karar verir, fakat civardaki yörük Beyi Ağa'nın istediği herşeyi verir ve kızını alır. Çoban düğün alayı köyden ayrılırken kavalını çalarak Allah'a yalvarır ve sevdiği kızın başkasına yar olmamasını diler. Duası kabul olur, çobanla birlikte gelin alayı da taş kesilir (16).

Gelincik Dağı efsanesinde evliliğin ve aile birliğinin temelinde sevginin bulunması gerektiği anlatılmaktadır. Birbirini seven insanların ayrılmasını Tanrı da istemez. Para ve mal varlığı ancak insanları kandırabilir. Efsane dünyasında sevgi üstün gelir ve Allah seven insanların duasını kabul eder. Gelincik Dağı da bu sevginin sembolü olarak gösterilir.

Efsane dünyasında üvey analar kötüdür, zalimdir. Üvey çocuklarına her türlü kötülüğü yapmaktan çekinmezler. Babalar çocuklarını bu zalim kadınların elinden kurtaramazlar, yahut kurtarmak istemezler. Çocuklar bu durumda ancak efsanelerin esrarengiz âleminde huzura kavuşurlar.

Yusufçuk adlı efsane Kozan Çayı civarında Hopka Dağı eteklerinde geçer. Anneleri ölünce beş çocuğun babası eve üvey anne getirir. Kadın bunlara her türlü kötülüğü yapar. Sürüden kaçan oğlak, buğdayları birbirine karıştırınca üvey anne, kızı cezalandırır ve buğdayları teker teker toplamasını emreder. Oğlanları da oğlağı aramaları için gönderir. Oğlak gece Hopka Dağı'nda kaybolur. Eve

dönmeye cesaret edemezler. Elif ile Yusuf Allah'a dua eder ve kuş olmak isterler. Diğer üç kardeş de onların dualarının kabul olduğunu görünce onlar da taş olmak isterler ve taş kesilirler (17).

"Taş kesilmek" ve "kuş olmak" burada bir mükâfat olarak karşımıza çıkıyor. Taş kesilmeyi çocuklar kendileri istemişlerdir. Böylece üvey annenin zulmünden kurtulmuş ve huzura kavuşmuşlardır.

Gelintaşı efsanesi Adana'nın ilçesi olan Feke'ye bağlı incirli köyünden derlenmiştir. Efsanede evlilik konusundaki çarpık değer yargıları eleştirilmekte, evlilik için anlaşma ve sevginin esas olduğu anlatılmaktadır:

Zengin ve yaşlı köy ağası köyün güzel kızını ister. Değirmencinin oğlunu seven kız bu evliliğe rıza göstermez, birlikte kaçarlar. Zalim ağa onları takip eder. Ağanın eline düşmemek için iki genç Allah'a dua ederler ve taş kesilmek isterler. Ağa'nın adamları ile birlikte iki genç de taş kesilir (18).

Kadınhanı, Meydanlı köyünde anlatılan bir efsanede kardeşler arasındaki dayanışma ve sevgi ne kadar güçlü olursa o eve o kadar çok bereket gireceği anlatılır:

Meydanlı köyünde iki kardeşten biri evli diğeri bekârdır. Hasattan sonra buğdayları paylaşırlar. Evli kardeş bekâr olan kardeşinin evleneceğini düşünerek kardeşininkine birkaç teneke ekler. Bekâr olan da ağabeyi evli ve çocuk sahibi olduğu için daha fazlasını ihtiyaç duyacağını düşünür ve kendi hissesinden onunkine birkaç teneke ekler. Bir hafta boyunca buğdayı evlerine taşımakla birtiremezler. Buğdaylara bereket gelir (19).

Efsanelerin temelinde inanç bulunduğu için halk bu tür efsanelerde geçen olayların mutlaka olmuş olduğuna inanır. Efsanenin anlatmak istediği şey halkın şuuruна işler. Kardeşler arasındaki yardımlaşma ve yakınlaşmanın Allah tarafından kabul gördüğü ve mükâfatının verileceği inancı toplumun hem ahlâkını yükseltir hem de dayanışmayı sağlar.

Ailede çocuklara hak yememek, dürüst olmak, hırsızlık yapmamak gibi yüksek değerlerin küçük yaşlardan başlanarak öğretilmesi gerekmektedir. Devletin ayakta kalması için ailelerin sağlam olması gerekir. *Niyet* adlı efsanede bu kavramların dile getirildiğini görüyoruz:

Sultan Murat Bağdat seferine giderken Adıyaman'ın Zey köyünde ulemadan değerli bir zatın bulunduğunu haber verirler. Padişah, bağların yakınından geçerken bir kadının çocuğunu dövdüğünü görür. Kadını yanına çağırır ve çocuğunu niçin dövdüğünü sorar. Kadını bağın kendi bağı olduğunu fakat daha bağda mahsül tesbiti yapılmadığını, vergisinin yazılmadığını, bu yüzden vergisi yazılmayan bağdan üzüm koparılmasının haram olduğunu, çocuğunu da bu yüzden dövdüğünü söyler. Çocuk bağdan bir salkım üzüm koparmıştır (20).

Efsanede halkın devletin hakkına ne kadar titizlikle sahip çıktığını görüyoruz.

17. *a.g.e.*, s. 163-165

18. *a.g.e.*, s. 166-167

19. *a.g.e.*, s. 168

20. *a.g.e.*, s. 186-187

Devlet ile halk arasındaki bağ ana-devlet arasındaki bağ kadar güçlüdür. Anne evladına terbiye verirken devletin hakkını korumayı ön planda tutmaktadır.

Gelenek ve görenekler ailede kanun mertebesindedir. Ailede dirlik ve düzenin sağlanmasında gelenek ve göreneklerin büyük rolü vardır. *Dönem* adlı efsanede “Töre” bozulduğu zaman karşılaşılan felaket anlatılmaktadır:

Bir beyin çok güzel kızını, kendisi gibi çok zengin bir beyin oğluna nişanlarlar. Beyin kızına ümitsizce aşık olan çoban, gelin arabası giderken içinin acısı ile arabaya doğru bir taş fırlatır. Taş kızın başına değer, başı kırılır. Bu arada baş örtüsü açılır. Geleneğe göre gelin kaynatasına yüzünü onbeş sene göstermezmiş. Bu yüzden çok utanır ve Allah’a dua eder: “Beni rezil eden taş kesilsin” deyince duası kabul olur. Çoban taş kesilir (21).

Efsanede gelin yeni kuracağı ailenin kurallarına, töresine uymakta son derecede dikkatlidir. Bu yüzden Allah duasını hemen kabul etmiştir. Ailede namusa verilen değer hep ön planda gelmiştir. Mitolojilerden itibaren namus kavramının Türk toplumunda ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. *Üç Kardeşler Hamamı* adlı efsanede namusun önemi üzerinde durulmaktadır:

Bir adamın iki oğlu bir kızı vardır. Kız, hayvan otlatırken uykuya dalar ve ağzından bir küçük yılan girer. Yılan büyüdükçe kızın karnı da büyümeye başlar. Babası kızının kötü bir şey yaptığından şüphelenir ve iki oğluna kızı götürüp öldürmelerini böylece namuslarının temizleneceğini söyler.

Kız götürüldüğü yerde abdest alıp namaz kılmak için kardeşlerinden izin ister. Namaz kıldığı yerde uykusu gelir ve uykuya dalar. Başını koyduğu yerden aniden su çıkıp akmaya başlar, aynı zamanda ağzından kocaman bir yılan çıkıp suya karışır. Kızın da böylece suçsuz olduğu anlaşılır (22).

Mitolojide Ayzit namusu temsil eder. İnsanlar onu kızdırmamak, onun hoşuna gitmek için kendilerini namuslu olmak zorunda hissederlerdi. Mitolojide toplumu ayakta tutan değişmeyen değerleri, çeşitli tanrılar temsil ederler. Efsaneler tektanrılı dinlerin bulunduğu toplumlarda teşekkül ettiği için mit kaynaklı birkaç efsane dışında tanrılar ve tanrıçalar efsanelerde yer almazlar. Buna karşılık efsanelerde gizli bir âlem vardır. Bu âlemin sırlarına insanlar eremezler. Ancak zaman zaman bu âlemden işaretler gelir. Bu efsanede de genç kızın masumiyeti efsanenin esrarengiz âleminden gelen bir işaretle isbatlanıyor. Böylece aile tekrar eski birliğine kavuşuyor, genç kız masumiyetinin mükâfatını da görüyor. Kızın başını koyduğu yerden çıkan su daha sonra dertlilere derman olacaktır.

Aile birliği, aile sevgisi, aileye bağlılık çok önemlidir. Fakir ve birbirini seven bir ailenin içinde yaşamak padişah saraylarında yaşamaktan daha değerlidir. Böyle bir ailenin düzeni bozulmak istendiği zaman Allah’ın hoşuna gitmez:

*Türkcevh*er adlı efsane Kahta’da geçer. Türkcevh’er annesi, babası ve kardeşleriyle halinden memnun olarak yaşamaya devam eder. Çevrede kendisine gâipten birilerinin yardım ettiğine inanılır. IV. Murat Bağdat seferine giderken

21. a.g.e., s. 190-191

22. a.g.e., s. 216-217

ordusundaki nedimler Türkcevher'i görür beğenirler. Sefer dönüşü onu padişahlara götürmek isterler. Genç kız zorla evinden alınır yola çıkarlar. Kız ailesinden ayrılmak istemez. Yolda secdeye varır ve Allah'tan kendisini bu diyarlardan uzaklaştırmamasını ister. Duası kabul olur, secdede ruhunu teslim eder (23).

Türk destanlarında kadınlar, erkekler gibi er meydanında ata biner, dögüşür, eşleriyle birlikte düşmana karşı savaşırlar. *Manas Destanı*'ndaki Kanıkey Hatun, *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki Banı Çiçek gibi. Efsanelerimizde de kadınlar her zaman ailelerinin en büyük desteğidir. Yiğitlik ve cesaretleri ile aile fertlerinin yanında olan kadınlara da rastlıyoruz.

Kara Fatma Hatun, Bozdoğan'lı Oymağı Beyi'nin kızıdır. Kuşadası muhafızı Kalender Paşa ile evlenir. Kocasını ölünce oğlu Süleyman'la beraber Maraş'a gelir ve yerleşir. Bu sırada Cabbaroğulları Maraş'ı almak üzere hazırlık yaparlar. Kara Fatma Hatun oğluna cesaret vererek savaşa yollar. Kendisi de durumu bir tepeden gözetler. Oğlunun yaralandığını görünce onun yardımına koşar ve er meydanında savaşır. Kara Fatma Hatun'un sayesinde savaş kazanılır. Osmanlı padişahı Kara Fatma Hatun'u mükâfatlandırır, oğlunu da paşa yapar.

Eski Türk geleneğinde kadın ve erkek arasında tam bir eşitlik vardı. Er meydanında erkek gibi dögüşebilen kadın eşinin de kendisi gibi yiğit olmasını, hatta yiğitlikte kendisinden üstün olmasını isterdi. Aile kurulurken bu hususa da dikkat edilirdi:

Maraş'tan derlenmiş olan *Yürük Kızı* efsanesinde kadının cengâverlikle ilgili özelliğine dikkat çekildiğini görüyoruz: Bir genç Ahırdağı'nda avlanırken uçurumdan yuvarlanır. Kendisini kurtaran yürük kızına âşık olur. Kızı babasından ister, fakat babası delikanlıya, "Senin yiğitliğini denemeden kızımı veremem" der. Delikanlı kendisi gibi bir yiğitle dögüşecek, onu yenerse Yörük Kızı'nı almaya hak kazanacaktır. İki yiğit karşılaşır. Avcı hasmını yener, hançeri çekip vuracağı sırada alttaki yiğit maskesini indirir ve Yörük Kızı olduğu meydana çıkar. Bundan sonra iki genç evlenirler (24).

Evlilikte sevginin yanında eşlerin her bakımdan birbirlerine denk olmaları gerektiğini anlatan bu anadolu efsanesi de eski Türk destanlarındaki kahramanların düşüncelerini yansıtmaktadır.

Efsanelerde zalim akrabalara da rastlarız. Sevgililerin kavuşmasına engel olan ana-babaların yanında kötülük yapan amcalar ve teyzeler de bulunur. *Kızkanlı* adlı efsanede bir kardeşin malı ve davası çok, diğer kardeşin de arazisi çoktur. Malı çok olan kardeşin güzel bir kızı, diğerinin de cüzzamlı bir oğlu vardır. Ağır bir kış geçirirler. Zengin kardeş hayvanlarını besleyecek ot bulamaz. Kardeşi ise, kızını cüzzamlı oğluna verecek olursa kendisine ot vereceğini söyler. Kız hayvanların telef olmasına razı olmadığı için, cüzzamlı oğlanla evlenmeye karar verir. Amcasını da âleme rezil etmesi için Allah'a dua eder. Duası kabul olur, amcası ot yığını ile birlikte taş kesilir (25). Kendisi de ölür.

23. a.g.e., s. 256-257

24. Mehmet Önder, *Şebirden Şebire* I, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İst. 1972, s. 67-

Oğlunu evlendirebilmek için yeğenin hayatını hiçe sayan zâlim amca Allah tarafından cezalandırılmıştır. Amcanın taş kesilmesi bir cezalandırma değildir. Kızın ölümü ise duaları kabul edildiği için mükâfatlandırmadır. Kız efsanesinin gizli âlemine kabul edilmiştir.

Ana babaların evlatlarına karşı sorumlulukları vardır. Aynı şekilde evlatlar da onların rızasını almadan kendi kendilerine mühim kararlar alamazlar. Toplum böyle bir davranışı hoş görmez, böyle bir davranış Allah'ın da hoşuna gitmez:

Kız Musa adlı efsanede Erzurum'un Karayazı ilçesinde Kız Musa köyünde veli mertebesindeki bir adamın bir kızı vardır. Kız, Musa adındaki bir gençle gizli gizli buluşur ve onunla kaçır. Babası arkasından gitmez. Gitmek isteyenlere de engel olur. Daha sonra köyün dışında onlara rastlayanlar olur. İkisi de taş kesilmişlerdir (26).

Anne ve babanın değerini bilmemek, onların rızasını almamak felakete sebep olmuştur. Başkalarına da ibret olması için onların taşlaşmış cisimleri bugünlere kadar gelmiştir.

Vatan sevgisini de çocuklara öğreten analardır. Vatani sevmeyi, gerektiği zaman vatani için ölmeyi çocuklar aile ocağında öğrenirler:

Raziye Hatun bir vezir kızıdır. Bir emirle evlenir fakat kocasını savaşta kaybeder. Raziye Hatun kocasının zırhlarını giyer, onun yerine savaşmak ister, fakat Sultan razı olmaz. Savaşın erkeklere has bir sanat olduğunu söyler. Aradan yıllar geçer Sultan bir savaş meydanında yalnız kalır. Esir edilmek üzereyken Sultan'ın yardımına bir yiğit koşar. Düşmanı yendikten sonra bu yiğidin Raziye Hatun olduğunu anlar (27).

Ailede geçimsizlik ve kavga bazan sonu felakete biten sonuçlar doğurur. Ailede kardeşler arasındaki geçimsizliği dile getiren *Ağrı Dağı* efsanesi bu konuyu işlemektedir:

Biri büyük diğeri küçük iki kız kardeş devamlı kavga eder, dögüşürlermiş. Bir gün birlikte odun toplamaya giderler. Odunlar toplanırken de kavga ederler. Küçük kız, "Belim ağrıdı" diyince büyük kız, "Gözün ağrısın" der, kavga devam eder. Küçük kız beddua eder: "Senin gibi ablam olacağına olmaz olsun. Dağ olası, taş olası. "Ablası da ona beddua eder: "Senin gibi kardeşim olacağına taş olsun. Saçların çayır, eteklerin bayır olsun. Başın dilin gibi sivri adın da benim gibi Ağrı olsun".

Kızların duaları kabul olur, iki kız da birer dağa dönüşürler. Büyük kız Büyük Ağrı Dağı, küçük kız da Küçük Ağrı Dağı olur (28).

Kardeşler arasındaki birlik yalnız aile için değil vatanın ve milletin birliği için de gereklidir. Diyarbakır'la ilgili bir efsane bunun güzel bir örneğini verir:

Düşman orduları Diyarbakır'ı kuşatmıştır. Bütün surlar alınmış sadece yedi

25. Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1985, s. 141-142

26. a.g.e., s. 142-143

27. Mehmet Önder, *Bitmez Tükenmez Anadolu*, Sümerbank Kültür Yayınları, 6/111, Ankara 1970, s. 134-135

28. a.g.e., s. 175-176

kardeşin savunduğu bir burç kalmıştır. Kralın teslim ol çağrısına yedi kardeş cevap verirler: "Kral gelsin burcu ona teslim edelim". Kral en seçme askerlerini alarak burca çıkar fakat müthiş bir patlama ile yedi kardeşler de içinde olmak üzere hepsi ölürlür. Kardeşler barut patlatarak kendilerini feda ederler, diyarbakır böylece Türklerin eline geçer (29).

Aile dayanışmasının vatan müdafaasındaki rolünü Osman Gazi'nin Söğüt'ü almasıyla ilgili bir efsanede görüyoruz: Osmangazi'nin küçük yeğeni Sarıbatu'nun oğlu bütün engellemelere karşı savaşa katılır. Savaşta Osman Gazi'nin bütün dikkati onun üzerindedir. Buna rağmen başından yaralanarak şehit olur (30).

Efsanelerde de mitolojilerde olduğu gibi aile kutsaldır. Efsanelerde aile geniş değildir. Olaylar anne, baba ve çocuklar etrafında gelişir. Nadir olarak amcalar teyzeler ve halalarla karşılaşırız. Anne-baba, çocuklar ve kardeşler birbirlerine sevgi ve saygı ile bağlı olmak zorundadırlar. Mitolojilerde bu bağlılık Tanrı ve Tanrıçalar tarafından düzenlenmiştir. İnsanlar da onların koyduğu kurallara uyarlar. Tanrıların istediği her şey doğru ve güzeldir. Onlar da bu şekilde hareket ederler.

Efsaneler çok boyutludur, onda gizli ve esrareniz bir âlemin varlığını hissederiz, fakat göremeyiz. Bu âlemde bulunan olağanüstü gücün veya güçlerin insanların iyiliğini istediği, doğru ve iyi olanların yanında oldukları bellidir. Aile ile ilgili olan inanışlarda Türk toplumunun bu konudaki düşüncelerini yansıtmaktadır. Ailede kadın ve erkek birbiri eşittir. Bütün işler kadın ve erkek arasında eşit olarak paylaşılır. Bu eşitliğin temelinde sevgi ve saygı yatar. Evlilik sevgi üzerine kurulmalıdır. Eşler arasında bulunması gerekli olan sevgi çocuklar ve kardeşler için de geçerlidir. Ailede zorlamalar ve kötü muameleler olduğu zaman aile fertleri Allah'a sığınır. Kötülükler karşısında zor durumda kalan ailenin iyi fertleri için hep bir kurtuluş yolu vardır. Bu kurtuluş çok zaman ölüm ve taş kesilme şeklinde görülür. Ölüm ve taş kesilme bir son değildir. İyiler bu şekilde mükâfatlandırılır, kötüler de cezalandırılır. İyiler bu şekilde efsanelerin esrareniz âlemine kabul edilerek huzura kavuşur, kötüler ise yok olurlar.

Türkler Anadolu'yu yurtu edindikleri zaman her karış toprağı için büyük mücadeleler vermişler ve bunun sonucunda da yurdun her köşesinde bu mücadelelerle ilgili efsaneler doğmuştur. Bu efsaneler Türklerin çevrelerini benimsediklerinin, topraklarına sahip çıktıklarının işaretidir.

29. *a.g.e.*, s. 241-243

30. *a.g.e.*, s. 253-255